NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

Gelijk er geschreven is: Ik hebbe geloofd, daarom heb ik gesproken, zoo gelooven wij ook, daarom spreken wij ook.

2 COR. IV: 13.

JESUS CHRISTUS,

ONZE GROOTE GOD EN ZALIGMAKER.

(Brief aan TITUS, Hoofdst. II. v. 13.)

Onze getrouwe Bijbelvertalers hebben de veelzins gewichtige plaats, hierboven aangehaald, meer *woord voor woord* dan *letterlijk* aldus overgezet: *Verwachtende de zalige hope en verfchijninge der heerlijkheid des grooten Gods en onzes Zaligmakers Jefus Christus* (1); doch »voegen er in de kantteekening deze allezins gegronde verklaring bij: »Dat is: *van Jefus Christus onzen grooten God en Zaligmaker;* want beide deze »titelen worden Jefus Christus hier toegefchreven, ge»lijk blijkt, vermits hier van zijne heerlijke verfchijning »ten oordeel gefproken wordt, en gelijk de t'zamen»voeging der Griekfche woorden ook uitwijst."

Ons doel in dit korte opftel is aan te toonen, dat de verklaring onzer kantteekenaars niet flechts als *verklaring* mag gelden, maar ook als eigenlijke *vertaling* in den text mag en moet opgenomen worden.

Wij voor ons vonden en vinden ons allezins op grond van het Griekfche taaleigen gerechtigd, de woorden τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν altijd aldus te vertalen: *van onzen grooten God en Zaligmaker Jefus Christus;* niet als of deze meening niet alreede in de woorden door onze Bijbelvertalers gebezigd, ligt, (want zij betrekken, overeenkomftig de woordvoeging bij hunnen tijd in onze taal gebruikelijk, den titel van *den grooten God* evenzeer als dien van *onzen Zaligmaker*, tot den naam van *Jefus Christus*); doch tot wegneming *vooreerst* van de

(1) De Griekfche text luidt: *Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τῦ μεγάλυ Θεῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησῦ χριστῦ.*

dubbelzinnigheid, die den hedendaagfchen lezer in deze plaatfing der woorden zoude kunnen belemmeren (1); *ten tweede* tot herftelling eener meer naauwkeurige plaatfing ook van het bezittelijk voornaamwoord *onzes*, hetwelk evenzeer tot de *beide* titelen behoort, en niet blootelijk tot dien van *Zaligmaker*.

Wij gronden onze vertaling van de plaats op de volgende bewijzen en opmerkingen:

1. Daar, waar twee zelfftandige naamwoorden, aan elkander verbonden door het voegwoordje καὶ (*en*), onder flechts één en hetzelfde lidwoord begrepen worden, dáár zijn beide die naamwoorden, naar den aart der Griekfche taal, ook tot één en dezelfde perfoon betrekkelijk. Dus b. v. wordt in de Schrift des Nieuwen Testaments ontelbare malen de Perfoon des Vaders in het Goddelijk Wezen ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ (*de God en Vader*) genaamd. Doch vooral, en zonder uitzondering, geldt deze regel, wanneer de beide naamwoorden, behalve door het gemeenfchappelijk lidwoord, nog daarenboven door een evenzeer gemeenfchappelijk bijvoegelijk naamwoord of bezittelijk voornaamwoord aan elkander verbonden zijn; zoo als (om een afdoend voorbeeld uit de H. Schrijvers des Nieuwen Testaments aan te voeren) in den Tweeden Brief van den Apostel Petrus, op drie plaatfen (I. v. 11; II. v. 20; III. v. 18) de woorden τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ niet anders vertaald mogen worden, gelijk zij dan ook in alle de Overzettingen niet anders vertaald zijn, dan op deze wijze: *onzes Heeren*

(1) Het zoogenaamde Schakot-testamentje, welks drukfeilen ongelukkig meest in den zin eener ontzenuwende en vervalfchende *neologie* zijn uitgevallen, neemt deze dubbelzinnigheid weg, door eenen volftrekt tegen het Grieksch indruifchenden zin in de plaats te ftellen: *Verwachtende de zalige hoop en verfchijning der heerlijkheid des grooten Gods en* (NB. een *accufativus* in plaats van den *genitivus*!!) ONZEN ZALIGMAKER *Jefus Christus.*

en Zaligmakers Jeſu Christi; en geenszins: *onzes Heeren, en* DES *Zaligmakers Jeſu Christi*, als of er van twee onderſcheidene perſonen geſproken werd. Nog veel ſterker loopt de toepasſelijkheid van den ſtraks gemelden regel aan de plaats, die wij hier bepaaldelijk behandelen, in het oog. De bloote lezing reeds overtuigt den kundigen en voor de eigenaartigheid der Griekſche woordvoeging gevoeligen lezer, dat er tusſchen de woorden τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ geene ſcheiding mogelijk is, en hier dus aan geene onderſcheiding tusſchen de heerlijkheid Gods en die des Zaligmakers kan gedacht worden, maar dat in dit vers bepaald en geheellijk van den Perſoon des Zoons geſproken wordt. Zoo hebben dan ook voorname taalgeleerden van vroeger en later tijd de plaats opgevat, onder anderen Pricaeus (1), Ernesti (2), en met ſtaving door uitvoerige verhandelingen en bewijsplaatſen, twee deswege zeer vermaarde Engelſche geleerden, Granville Sharp (3), en Middleton (4). Ware hier eenige onderſcheiding door den Apostel bedoeld geweest, hij had die door de eenvoudige tusſchenvoeging van het klein lidwoordje (τοῦ) voor de woorden σωτῆρος ἡμῶν (*onzes Zaligmakers*), zonder eenige dubbelzinnigheid, en naar den vollen eisch van de taal waarin hij ſchreef, kunnen uitdrukken. Huig de Groot, die onze opvatting van de plaats niet gunſtig is, kan evenwel den klem der ſtraks gevoerde redeneering uit het gebruik van het Griekſche lidwoord niet ontgaan, dan door de uitvlucht, dat *in deze Boeken* (de Heilige Schriften) *het artikel meermalen geplaatst wordt, waar het niet noodig is, en omgekeerd, weggelaten, waar het gebruik zoude vorderen dat het geplaatst werd* (5); waarover deze Geleerde door den vermaarden Coccejus (6) zoo krachtig als beſcheiden te recht gewezen wordt. Insgelijks heeft in onze dagen de Griekſche taalkenner Winer de eigenaartige beteekenis der woorden in de opgemerkte zamenvoeging te dezer plaatſe, niet kunnen wederleggen, maar ſlechts willekeurig tegenſpreken: *In de woorden Tit. II. v.* 13, ἐπιφάνεια *enz. houde ik op gronden*, WELKE IN HET LEERSTELSEL VAN PAULUS LIGGEN, σωτῆρος *niet voor een tweede praedicaat* bij Θεοῦ, *als of Christus eerst de groote God, en dan Zaligmaker genoemd werde* (7). Inderdaad! een vreemde bewijsrede in den mond van menſchen, die altijd zoo hoog opgeven van hunne *louter ſpraakkundige*, zonder inmengſel van *leerbegrippen* beſtaande Schriftverklaring!

2. Voor de door ons uitſluitend aangenomene opvatting en vertaling der plaats pleit ook ten ſterkſte de vergelijking met geheel dezen brief aan Titus, waarin het verband tusſchen den naam van *Jeſus Christus*, *God*, en *Zaligmaker*, op eene bijzondere wijze uitkomt; men zie Hoofdſt. I. v. 3 en 4; II. v. 10; III. v. 4 en 6, en vergelijke 2 Pet. I. v. 1 en 11.

3. Ten ſlotte mag men als eene alles afdoende bevestiging van al het boven aangemerkte beſchouwen de onwederſprekelijke bijzonderheid (waarop zich ook zoo wel onze kantteekenaars als Coccejus t. a. p. beroepen), dat de *verſchijning*, *toekomst*, of *openbaring* (ἐπιφάνεια, παρουσία, ἀποκάλυψις) nergens in het Nieuwe Testament aan God den Vader, maar overal uitſluitend aan Jeſus Christus wordt geeigend; men zie 1 Theſ. I. v. 10; 2 Theſ. I. v. 7, 9 en 10; 1 Tim. VI. v. 14; 2 Tim. I. v. 10, IV. v. 1 en 8; 1 Theſ. II. v. 19, IV. v. 15, enz. 1 Pet. I. v. 7 en 13, en vooral IV. v. 13. Van den Vader wordt (in onderſcheiding van deze *perſoonlijke openbaring* des Zoons in Zijne verheerlijkte menschheid) gezegd, dat *geen mensch Hem gezien heeft*, *noch zien kan*, 1 Tim. VI. v. 15 en 16. Zie daar de verborgenheid van de Eenswezenheid en toch drievoudig onderſcheidene Perſoonlijkheid des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geestes.

Indien dan èn hier èn elders de Apostelen met alle de volheid der erkenning en aanbidding, den Heere Jeſus Christus verkondigen en verheerlijken, als *hunnen God* (Joan. XX. v. 20), *God boven alles te prijzen in der eeuwigheid* (Rom. IX. v. 5), *onzen grooten God en Zaligmaker*, enz. wat betwijfelt, ja wederſpreekt men dan thans openbaar aan onze Academiën die eenig gegronde opvatting der woorden van Joannes Eerſten Zendbrief (Hoofdſt. V. v. 20), waarbij aan den Zoon, gelijk als aan den Vader, de naam *van den waarachtigen God* en (in perſoonlijke onderſcheiding van den Vader die van) *het eeuwige leven* wordt toegeſchreven? Aan God den Vader toch werd door niemand der genen, die Joannes beſtrijdt, betwijfeld, dat deze naam, die hier met zoo grooten nadruk uitgeroepen wordt, toekwam. Doch het moest ook van den Zoon erkend worden, zouden *de kinderkens zich wachten van de afgoden, en van den Antichrist*, 1 Joan. V. v. 21, en II. v. 22 en 23.

EENE KERKELIJKE STEM OVER WAARHEID EN GELOOF.

R. ENGELS, *Pred. te Nieuwolda*, *Waarheid en Geloof, of mijne Ontboezeming in eenige voorname bijzonderheden nader opgehelderd en ontvouwd.* Gron. 1834. 100 bl. 8°.

Toen het eerſte ſtukje van den eerwaarden Schrijver in het licht trad, werden de *Nederlandſche Stemmen* nog niet uitgegeven. Wel vermeldden wij dat geſchrift in de Voorrede van ons eerſte Deel in algemeene uitdrukkingen, als een merkwaardig getuigenis, eene kerkelijke Stem, die opmerking en behartiging verdient; maar de tijd ſcheen nog niet gekomen, om uitvoerig

---

(1) *Bene faciunt, qui utrumque hoc praedicatum ad unum ſubjectum (nempe Christum) referunt.* Cf. Coccejus ad. h. l.

(2) Biblioth. Theol. T. VIII. p. 770.

(3) GRANVILLE SHARP, *Remarks on the Uses of the Definite Article in the Greek Testament, containing many new proofs of the Divinity of Christ.* 1798.

(4) Dr. MIDDLETON, *Doctrine of the Greek Article.* 1808.

(5) GROTIUS, in Annot. in N. T. ad h. l.

(6) In Comment. ad. h. l.

(7) WINER, *Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms als sichere Grundlage der neutestamentlichen Exegeſe bearbeitet.* Leipzig 1830. (Dritte Auflage) p. 115.

onze meening over hetzelve te uiten. De openbaarwording van een tweede ſtukje geeft ons de ongezochte gelegenheid om vrijmoedig en eenigzins breeder over de gevoelens daarin blootgelegd te ſpreken.

De recht eerwaardige Leeraar die ons weder in deze brochure eene openhartige ontboezeming zijner gevoelens geeft, ſpreekt in het geloof, roemt zijnen Heer en Zaligmaker, belijdt Hem openbaar en voor de wereld; ziedaar hetgeen wij al aanſtonds met innige liefde en blijdſchap erkennen. »Op Christus, mijn Hoofd, mijn Plaatsbekleeder, mijn Voorſpraak bij den Vader; op zijn leven en werken en lijden en ſterven, op zijne magt en voorbidding, — op hetgeen Hij is, belooft en geeft, is al mijne hoop gevestigd," zijn 's mans woorden (bl. 19). En elders: »Dit herhale ik nog eens: Christus is mijn roem, hierdoor, dat ik met Hem gekruist, met Hem geſtorven, met Hem opgewekt en in den hemel verheerlijkt ben, namelijk als mijn plaatsbekleedend Hoofd. Is dit eigenroem? Of is dit eene belijdenis, die ik ſchuldig ben aan Hem en aan mijnen medemensch? Eene verplichting die op mij rust; eene hulde die ik moet, neen, niet *moet*, maar gaarne (wil) toebrenge (n)? Mag ik dan, kan ik dan mijne innerlijke overtuiging in welke ik leef, voor mijne medezondaren verbergen? (bl. 18)". Eene heerlijke belijdenis, die wij zoo gaarne aan vele hedendaagſche Leeraars onzes Vaderlands in onderſcheiding van ontrouwe predikanten zouden hooren afleggen!

Allervoortreffelijkst is dan ook hetgeen daarop verder wordt gebouwd, bij voorbeeld op bl. 7: »Men ſpreekt van de leer van Jezus, en noemt het Geloof in Hem eene aanneming en betrachting van zijne leer; terwijl men uit het oog verliest, dat Hij zelve als Gods Zoon, als Middelaar, als Degene die door Zijne tusſchenkomst ons tot God brengt en weder aan God verbindt, de inhoud is van hetgeen Hij zelve leerde en door zijne Apostelen deed verkondigen. Inderdaad wij verwerpen Hem als onzen éénigen Leeraar, wij gelooven niet aan zijn onderwijs, wanneer wij Hem niet als onzen éénigen Verlosſer, door de eeuwigdurende kracht van zijn heilig leven en ſterven *voor* ons en in onze plaats, geloovig eerbiedigen." En verder, bl. 35, 36: »Hem aan te prijzen, op Hem heen te wijzen in alle onze predikatiën, als de kracht en de wijsheid Gods, als de Alpha en de Omega, waarmede wij beginnen en eindigen moeten: dit is het groote doel van onze roeping en moet het hoofddoel zijn van onze bediening. — Of is Hij niet het einde der Wet; de inhoud der Openbaring; het Woord van God zelve; het leven en het licht der menſchen? — Zonder Hem is alles nacht en duisternis. Zonder Hem is de geſchiedenis des Ouden Verbonds, die der Aartsvaderen, der Wetgeving, der aloude Godsregering met betrekking tot een bijzonder, uitgelezen maar wederſpannig volk, van hunne Wet en Godsdienstinrigting, van hunne lotgevallen, van de opvolgende reeks hunner Profeten, derzelver Voorſpellingen, derzelver uitzigten in de toekomst, met eenen donkeren ſluijer overdekt. Door Hem wordt al het donkere opgehelderd, het raadſelachtige opgelost, het wonderbare natuurlijk, als behoorende tot den aard en het wezen der uitvoering van het hooge Gods-ontwerp, waar op de verhevendſte Geesten met verrukking blijven ſtaroogen, terwijl zij de diepte des rijkdoms beide der wijsheid en der kennisſe Gods in alle de werken en wegen der goddelijke Voorzienigheid in verband met het groote Verlosſingswerk van Hem, die ook hun Hoofd en het begin der Schepping Gods is (1), aanbiddend bewonderen."

»En wij die er bijzonder toe geroepen zijn, wij zullen Hem in onze prediking niet voorſtellen als de eenige onuitputbare bron van leven en licht, van rust en heiligheid en zaligheid; door Welken wij boven de wereld en boven ons zelven verheven, in de naauwſte betrekking tot God geplaatst, der goddelijke Natuur deelachtig worden?"

»Hoe! Hem, in wien de volheid der Godheid ligchamelijk woont; Hem, den eeniggeborenen en geliefden des Vaders; Hem, door Wien en tot Wiens hoogſte verheerlijking alles geſchapen is; die waardig geacht wordt van Engelen en gezaligden daar boven te ontvangen de dankzegging, en de eere, en de heerlijkheid, en de kracht in alle eeuwigheid! — Hem zullen wij in onze prediking, wat wij ook daar benevens verkondigen, één oogenblik uit het oog verliezen!"

»Krachteloos zijn onze vermaningen, onze waarſchuwingen, onze vertroostingen, onze opwekkingen — krachteloos is ons ganſche onderwijs, hoe ſchijnbaar welſprekend ook; hoezeer wij ook de aandacht van onze toehoorders boeijen, hunne ooren ſtreelen, hunne hartstogten roeren, hun een korſtondig vermaak verſchaffen, wanneer Hij niet de ziel is van al wat wij verkondigen. *Die zal mij verheerlijken:* met dit woord ſcheidde Hij van zijne discipelen. Zij hebben Hem verheerlijkt door dien Geest. In betooning van dien Geest en kracht ſpraken zij alomme. Die Geest, welke Hem verheerlijkte, werd uitgeſtort over — medegedeeld aan — de geloovigen, die in Hem roemden en juichten. En wij, Leeraars, ook wij worden *geestelijken* genoemd; maar waar is het bewijs, dat wij, ook *wij*, dien Geest deelachtig zijn, indien wij ſprekende tot heil van onze medezondaren, Hem niet trachten te verheerlijken, en al ons voorſtel tot dat hoogſte doel rigten, dat Hij van onze Hoorders door geloof en liefde verheerlijkt worde?"

Niet minder openhartig en ſtellig uit de Schrijver zijne verontwaardiging over de dubbelhartige handelwijze eener Synode, die »openlijk verlof geeft en toeſtaat (al is het dan bij wijze van ſtilzwijgen en niet beſlisſing), dat men de formulieren teekenen kan met deze voorbehouding van zin: *in zoo verre* zij met Gods Woord overeenſtemmen; en dan nog evenwel de Leeraars vermaant, om in hunne Leerredenen toch voorzigtig te zijn, en niet te verre af te wijken van de leer der Kerk, en aan de kwaadſprekendheid en onkunde geen voedſel te

(1) Het verwonderde ons zeer, deze benamingen, die aan geen bloot ſchepſel toekomen, op bl. 15, aan den verlosten Christen gegeven te zien.

geven (bl. 87, 88)." Hij toont ook bij uitnemendheid wel bekend te zijn met den ſtrijd die tusſchen geloof en ongeloof, twijfelarij en Evangeliewaarheid, vooral in de laatſte twintig jaren, in Duitschland is gevoerd geworden. Hij neemt levendig belang in dien ſtrijd, en verblijdt zich over hetgeen ook in ons land tot herlevendiging van die groote waarheid des Evangeliums en der Hervorming: de rechtvaardiging uit het geloof, wordt in het werk geſteld. Jammer maar, dat deze bijna uitſluitende ingenomenheid met de Duitſche Lutherſche kerk, en de godgeleerdheid zoo als zij zich in dezelve vertoont, hem datgene, wat onze Nederlandſche Gereformeerde kerk als zoodanig kenſchetst en onderſcheidt, als meer onverſchillig doet beſchouwen, en hen die daarvoor hoofdzakelijk ijveren, niet zeer billijk, ja overmatig ſtreng doet beoordeelen. Niet dat wij de hooggeſtrenge vermaningen en beſtraffingen bl. 60—67, aan degenen die hier *Separatisten* genoemd worden gedaan, voor ten eenenmaal ongepast en ontijdig zouden rekenen, al zijn zij van eenzijdigheid en overdrevenheid niet vrij te ſpreken (1); maar ook buitendien wordt de gereformeerde leer tegen hetgeen de Schrijver *Mystiek*, noemt als *Dordſche rechtzinnigheid* overgeſteld (bl. 18). Dit is ons allervreemdst voorgekomen, vooral wanneer wij de beſchrijving die de Auteur (bl. 8) van deze Mystiek geeft, in aanmerking namen. Daar toch zegt hij, deze benaming te hebben gekozen »om hierdoor met een enkel woord uit te drukken de tegenſtelling, die er in zijne godsdienſtige denkwijze plaats heeft tegen het dorre Rationalisme, tegen eene bloote verſtandstheologie, tegen het Pelagianisme, tegen de begripsheerſchappij, tegen werktuigelijke godsdienſtigheid, tegen ſchijnvroomheid en werkheiligheid." Immers ieder waar Christen, hoe ook met de nationale Synode van 1618 en 1619 ingenomen, zal deze afdwalingen en ketterijen van harte verwerpen. Wat mag dan den Eerw. Schrijver bewegen, om ſchoon hij zelf bladz. 77 oordeelt, dat niet alleen de Catechismus en Geloofsbelijdenis, maar ook de »Dordſche ophelderingen" de groote en dierbare waarheden des geloofs naar den Bijbel en in zamenhang voorſtellen, desniettegenſtaande (bl. 22) in plaats van die Dordrechtſche leerregels, de formulieren van Doop en Avondmaal te beſchouwen als uitmakende benevens Confesſie en Catechismus de ſymboliſche Schriften onzer Kerk? Zijn dan de twee leerſtukken van Doop en Avondmaal niet uitvoerig, klaar en krachtig genoeg in de Confesſie en den Catechismus behandeld? — In het voorbijgaan zij hier nog gezegd, dat wij in den uitbundigen lof aan onze kerkelijke gezangen door den Schr. toegezwaaid, niet kunnen inſtemmen.

Wij zouden ook in dit werkje wel eene meer geregelde orde van behandeling, minder afgetrokkene termen in de voorſtelling der godsdienstwaarheden, en in het geheel een minder Duitsch voorkomen gewenscht hebben. Wij zouden gaarne den invloed van Jacobi's *gevoels-filozofie* binnen veel beperkter grenzen terug gewezen hebben gezien. Doch wij onthouden ons liever van aanmerkingen over zaken van weinig belang, daar niet alleen de hoofdzaak zoo uitnemend goed is, maar ook daarbenevens zich hier zoo veel behartigingswaardigs laat vinden. Daartoe behooren nog de aanmerkingen over de noodzakelijkheid der kennis van bepaalde dogmen (bl. 13, 14); over de wijze waarop men de Evangelieprediking met Christelijke liefde en zachtmoedige wijsheid moet hooren (bl. 57); over het ware beginſel der Hervorming (bl. 84); en eindelijk, de vrijmoedige en opene erkentenis (bl. 59): »Zulke ernſtig denkende menſchen, die een hooger voedſel verlangen (dan hedendaags vele predikers weten te geven), en zich beklagen over de oppervlakkige en ongeloovige denkwijze, welke onder den naam van hoogere verlichting wordt uitgevoerd, en die zich, ja ook in bijzondere zamenkomſten zoeken te ſtichten en den ligtzinnigen tijdgeest met al hunne krachten tegenwerken, moeten geenszins met den ſpotnaam van *Separatisten* en dweepers of obscuranten beſtempeld worden. In tegendeel, ik kom er openlijk voor uit, dat ik mij met hen, al zijn zij ook van beroep geene Leeraars of Godgeleerden, van ganſcher harte vereenig." Hebben wij reeds in de Voorrede van ons eerſte Deel verklaard, dat wij gaarne de hand reikten aan ieder die met ons op hetzelfde fundament *Christus en Dien gekruist* bouwt, al mocht hij met ons in zaken van geringer aanbelang verſchillen; wij reiken die dan ook van harte gaarne aan den eerbiedwaardigen grijzaard, wiens vrijmoedige belijdenis ons dit zijn geſchrift recht gewichtig maakt, en danken den Heer voor het verwekken ook van dezen getuige Zijner waarheid.

(1) Wij verblijdden ons echter in dit tweede ſtukje niet die hevige en personele beſchuldigingen tegen hen te vinden, die wij in het eerſte met leedwezen aantroffen.

GEDACHTEN EN SPREUKEN.

Daar is een hemelsbreed onderſcheid tusſchen den *rechten weg*, en hetgeen men door het *juiste midden* gewoonlijk verſtaat. Het juiste midden is een ſtip, die gedurig verplaatst moet worden, naarmate de beide uiterſten die men vermijden wil, zich willekeurig verzetten, of op onderſcheidene wijze vertoonen. De rechte weg is een lijn, die midden door het breede veld naar het doel, dat is waarheid en recht heen getrokken, al het overige het zij ter rechter- of ter slinkerzijde laat liggen. Luther vergelijkt den natuurlijken mensch bij eenen beſchonkene, van zijn paard vallende, die, aan de eene zijde opgeholpen, van de tegenovergeſtelde er weder afvalt. Wat doet nu het juiste midden? Het bindt den dronken man op zijn paard, en meent hem aldus veilig. Hoe geheel anders de nuchteren en bekwame ruiter, die zijn lichaam in evenwicht, en het paard in bedwang houdt.

De politiek, zegt MILNER, was de klip, waarop deze groote en goede man (WIKLEF) ſchipbreuk leed, en in zijne geſchiedenis ſtraalt het duidelijk door, dat het werk van God niet door eenen arm van vleesch gedreven moet worden.

Drie dingen onderhouden de Kerk: zuiverheid der leer, ijver in het gebed, gewillige lijdzaamheid. LUTHER.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.